

DELÁ V ZBIERKACH SLOVENSKEHO NÁRODNÉHO MÚZEA - ARCHEOLOGICKÉHO MÚZEA V BRATISLAVE

PAVEL HABÁŇ

Nie často sa v archeologických zbierkach našich (a nielen našich) múzeí stretávame s palnými zbraňami, ktoré sa nám vidia akosi veľmi mladé na to, aby sa stali predmetmi záujmu archeológov. O to viac, keď ide o ťažšie palné zbrane zastupujúce delostrelectvo. Slúži len ku cti Slovenského národného múzea - Archeologického múzea v Bratislave, že do svojich zbierok aj tento druh exponátov začlenilo. Delostrelectvo je totiž oblasť, ktorá je v našich múzeách zastúpená len veľmi slabo a to väčšinou plošným materiálom. O delách ani nehovoriac.

V posledných rokoch získalo SNM - Archeologické múzeum v Bratislave tri exponáty tohto druhu:

- *lahké poľné delo – falkonet z polovice 15. storočia*
- *fragment obliehacieho mažiara z druhej polovice 16. storočia*
- *poľné delo (hlaveň) z prvej polovice 18. storočia*

Delostrelectvo, ako všetky palné zbrane bolo podmienené vynálezom pušného prachu, ktorý je v Európe známy v polovici 13. storočia. To či sa k nám dostal z Číny (kde bol známy už v 12. storočí), alebo ho objavili na viacero miestach (teda aj v Európe) nezávisle na sebe, nie je pre nás podstatné. Prvá zmienka o delostreleckej zbrani pochádza z roku 1326 (anglický rukopis „De officiis Regnum“ – O povinnostiach kráľov). Nepoznáme ani miesto vzniku tejto novej zbrane, ani cesty jej šírenia, isté však je, že v polovici 14. storočia delo poznali všetky významnejšie európske krajiny.

Prvé delá mali jednoduchú konštrukciu, boli železné a vyrábali sa skovávaním jednotlivých pásov, ktoré spevňovali kované obruče. No už na konci 14. storočia sa objavujú delá (hlavne) odlievané z bronzovej či zvonovinovej zliatiny. Okrem nepatrných výnimiek sa všetky delá až do polovice 19. storočia nabíjali spredu. To znamenalo, že sa do hlavne najskôr nasypal pušný prach, ktorý sa utesnil upchávkou a na to sa doslova narazila gula.

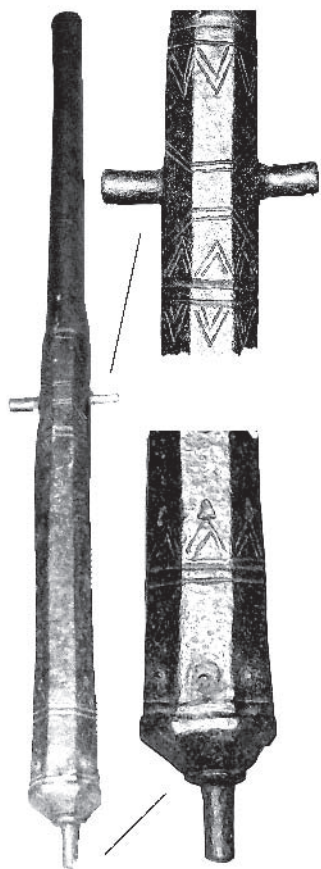
V počiatočnom období sa palné zbrane ešte nerozlišovali na ručné a delostrelecké. Iba dopĺňali a postupne nahradzovali v tom čase najrozšírenejšie mechanické zbrane, ktoré celkom nahradili v priebehu 15. storočia. Prvé delá mali menší kaliber, pohybujúci sa od 5 – 10 cm. V svojich začiatkoch nebol ešte hlavným cieľom palby ničivý účinok zbrane, išlo skôr o zastrašenie protivníka plameňom, dymom a mohutným zvukovým efektom spôsobeným výstrelom. To boli dovtedy neznáme javy. Postupným vývojom, kedy sa začína zväčšovať kaliber aj hmotnosť palných zbraní dochádza aj k ich členeniu na ručné a delostrelecké. V stredovekej výzbroji zaujalo delostrelectvo svoje pevné miesto najmä v súvislosti s dobýjaním opevnených miest a hradov. To však bolo možné len s pomocou ťažkých striel z veľkých obliehacích diel. Strely – delové gule nezriedka dosahovali priemer aj 50 cm, v extrémnych prípadoch až 90 cm, s hmotnosťou do 300 kg.

Tomu aj zodpovedal relatívne krátky účinný dostrel do 500 m. Menší kaliber si udržalo poľné delostrelectvo, ktoré slúžilo na ničenie „živej sily“. Éra delových gúľ trvala až do polovice 19. storočia. Používali sa najskôr výlučne plné, masívne gule liate z olova, ktoré sa aj najdlhšie udržali. Proti kamenným hradbám však bolo olovo neúčinné. Keďže zlievanie železa Európa ešte na začiatku 15. storočia nepoznala, použil sa na výrobu rozmerných gúľ kameň, ktorý bol zároveň najdostupnejší.

Hlavnou postavou delostrelectva bol až do 17. storočia puškár či delolejár. Ten delo nielen skonštruoval ale aj odliat alebo vykoval. Jemu patrila aj výroba pušného prachu. Delostrelecký materiál však nevyrábala len on sám, na jeho výrobe sa podieľalo množstvo ďalších remeselníkov – tesári, kolári, kováči, uhliari, kamenári. Sem patrili aj sanitrovníci – výrobcovia sanítry (dusičnan sodný) ako súčasti pušného prachu. Pušný prach sa vyrábala zo sanítry (liadku), síry a dreveného uhlia v presnom pomere 70:15:15.

Delové hlavne sa usadzovali do drevených lôžok, pripevnené železnými pásmi. Boli teda nemobilné. Až neskôr sa prepravovali na akýchsi kárach, ktoré na konci 15. storočia

nahradili kolesové lafety, aké už poznáme z množstva ikonografického materiálu a aj z múzejných expozícií. Napriek tomu, že od začiatku 15. storočia patrilo delostrelectvo k bežnej výzbroji európskych armád, používalo sa výhradne na dobýjanie (a obranu) miest a hradov. Na boj v poli chýbali ešte technické i vojenské predpoklady. Najväčším „problémom“ bol charakter stredovekého vojenstva – spôsob boja feudálnych vojsk, pri ktorom sa za hlavný element rozhodujúci bitku považovala ťažká jazda rytierov. Všetky ostatné vojenské zložky mali vtedy iba podporný charakter. Tento model zmenilo až jednotné velenie a koordinácia všetkých zložiek a formácií, o čo sa podľa mnohých vojenských historikov zaslúžili najmä husitské vojská. S postupným narastaním významu poľných diel dochádzalo k ich markantnému odlišeniu sa od diel obliehacích (veľkosťou, kalibrom i pohyblivosťou). Napokon sa vo vývoji obe zbrane vydali vlastným smerom.

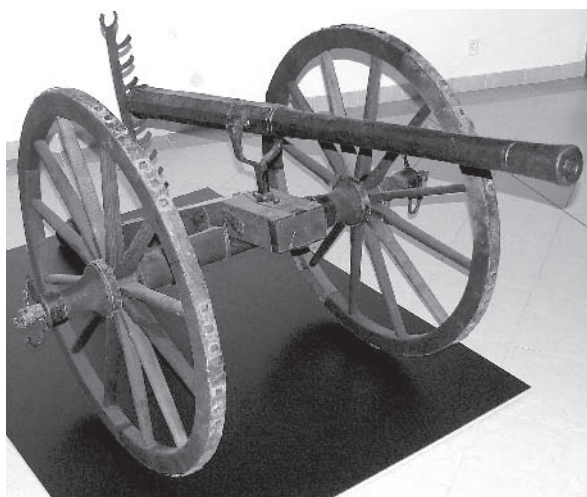

Obr. 1. Železný falkonet zo zbierok SNM-AM, polovica 15. storočia

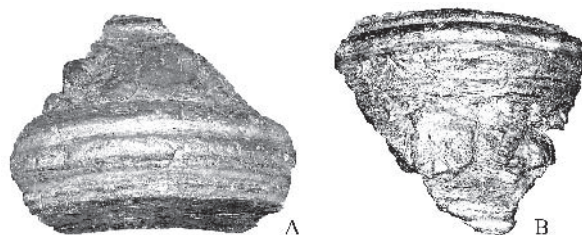
Opis nálezov

1. Železný kovaný falkonet z polovice 15. storočia, z neznámej lokality (okolie Nitry ?), osadený na rekonštruovanej kolesovej lafete s odstupňovaným námerom (obr. 2). Falkonety predstavovali najľahšie poľné delá. Mali pomerne dlhú a tenkú hlavňu, do ktorej sa používali olovené gule s kalibrom 4 – 6 cm.

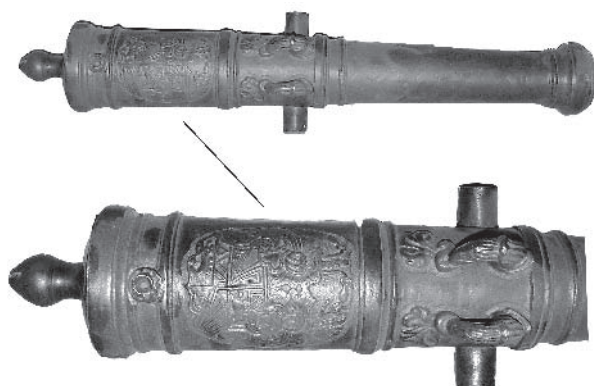
Železná hlavňa s osemhrannou komorou (dĺ. 86 cm) prechádzajúcou do hlavne kruhového prierezu, ukončenej rozšíreným ústím. Výzdoba komory pozostáva z dvojíc prstencovitých žliabkov doplnených dvojitémi trojuholníkmi. Samotná hlavňa je bez výzdoby (obr. 1). Rozmery: dĺ. 188 cm, Ø ústia hlavne 7,8 cm, ráž 4 cm, Ø osemhrannej komory 9,8 cm.

Obr. 2. Železný falkonet zo zbierok SNM-AM na rekonštruovanej lafete

Obr. 3. Bernolákovo, okr. Senec. Fragment bronzovej hlavne mažiara, druhá polovica 16. storočia

Obr. 4. Bronzová hlavň polného dela z okolia Trnavy, prvá polovica 18. storočia

2. Fragment ústia bronzového mažiara zo 16. storočia, zdobeného poškodenými vegetabilnými motívami, ktorý bol súčasťou obliehacieho delostrelectva. Náhodne sa našiel na poli v Bernolákove, okr. Senec. Mažiare patrili medzi delá s mimoriadne veľkým kalibrom (40–75 cm). Charakteristická pre ne bola krátka hlavň. Boli určené výhradne pre strmú strelbu pri dobýjaní pevnostných objektov. V Európe sa objavili v druhej polovici 15. storočia. Rozmery: 12 x 12,8 cm, hrúbka ústia 5 cm, ráž okolo 20 cm (obr. 3).

3. Bronzová hlavň polného dela z druhej polovice 18. storočia, zdobená v zadnej časti erbom rodiny Haller von Hallerstein, údajne nájdená pri rozoberaní stodoly či chlieva v okolí Trnavy. Tu druhotne poslúžila ako opora rohu drevenej stavby. Tento typ delovej hlavne sa svojím ustáleným tvarom a konštrukciou v takmer nezmenej podobe udržal približne tristo rokov až do polovice 19. storočia, kedy zastaralé „predovky“ celkom nahradili delá nabíjané zo zadu. Rozmery: dĺžka hlavne 74 cm, \varnothing ústového zosilňovacieho prstenca 9,1 cm, ráž 3,2 cm, \varnothing komory 9,7 cm (obr. 4).

DIE GESCHÜTZE IN SAMMLUNGEN DES SLOWAKISCHEN NATIONALMUSEUMS - ARCHÄOLOGISCHEN MUSEUMS IN BRATISLAVA

PAVEL HABÁŇ

In archäologischen Sammlungen der slowakischen (aber auch anderen) Museen sind Feuerwaffen nicht oft zu sehen, denn wir halten sie ja für sehr jung, um ein Objekt von Interesse der Archäologen zu werden. Um so mehr, wenn es sich um schwerere Feuerwaffen der Artillerie handelt. Dem Slowakischen Nationalmuseum - Archäologischem Museum in Bratislava gereicht es zur Ehre, dass es in seine Sammlungen auch diesen Typ von Exponaten einbezogen hatte. Die Artillerie ist nämlich ein Gebiet, das in unseren Museen sehr bescheiden vertreten ist, u. z. meistens durch das flächige Material. Von den Geschützen braucht man erstrecht nicht zu sprechen.

In den letzten Jahren hat das Slowakische Nationalmuseum - Archäologisches Museum in Bratislava drei Exponate dieser Art erworben:

- Eisernes geschmiedetes Falkonett aus der Mitte des 15. Jahrhunderts, aus einer unbekanntem Fundstelle (die Umgebung von Nitra?), aufgesetzt auf einer Radlafette mit abgestufter Rohrrichtung (Abb. 2). Falkonette repräsentierten die leichtesten Feldgeschütze. Sie besaßen einen relativ langen Lauf, von welchem gewöhnlich Bleikugeln mit einem Kaliber von 4–6 cm verschossen wurden. Eisernes Geschützrohr mit achteckiger Geschosskammer (L. 86 cm) übergeht in den Lauf von rundem Querschnitt, beendet mit erweiterter Mündung. Die Verzierung der Geschosskammer besteht aus Paaren von ringförmigen Rillen ergänzt durch Doppeldreiecke. Der Lauf selbst ist unverziert (Abb. 1). Ausmaße: L. 188 cm, Dm. der Laufmündung 7,8 cm, Kaliber 4 cm, Dm. der achteckigen Geschosskammer 9,8 cm.
- Mündungsfragment von einem bronzenen Mörser aus dem 16. Jahrhundert verziert mit beschädigten vegetabilen Motiven, der einen Teil der Belagerungsartillerie bildete. Das Fragment wurde durch Zufall auf einem Feld in Bernolákovo, Bez. Senec gefunden. Mörser gehörten zu den Geschützen mit außergewöhnlich großem Kaliber (40–75 cm). Charakteristisch für sie war ein kurzes Rohr. Sie waren ausschließlich zum Steilfeuern bei der Belagerung von Festungsobjekten bestimmt. In Europa erschienen sie in der 2. Hälfte des 15. Jahrhunderts. Ausmaße: Durchmesser 12 x 12,8 cm, Mündungsstärke 5 cm, Kaliber etwa 20 cm (Abb. 3).
- Bronzelauf von einem Feldgeschütz aus der 2. Hälfte des 18. Jahrhunderts, verziert am Hinterteil mit einem Wappen der Familie Haller von Hallerstein, gefunden angeblich beim Auseinandernehmen einer Scheune oder eines Stalls in der Umgebung von Trnava. Hier diente er sekundär als Schutz der Holzbauecke. Dieser Typ des Geschützrohres überlebte dank seiner stabilisierten Form und Konstruktion etwa 300 Jahre lang bis zur Mitte des 19. Jahrhunderts in einer fast unveränderten Form, bis die veralteten „Vorderlader“ völlig durch die Hinterladergeschütze ersetzt wurden. Ausmaße: Rohrlänge 74 cm, Dm. des Verstärkungsringes auf der Laufmündung 9,1 cm, Kaliber 3,2 cm, Dm. der Geschosskammer 9,7 cm (Abb. 4).

*Mgr. Pavel Habáň, Záhradnícka 69, 821 09 Bratislava
pavelhaban@zoznam.sk*